

Jerzy Andrzejewski

**NAD SZÓSTYM TOMEM KORESPONDENCJI EMIGRACYJNEJ
JOACHIMA LELEWELA**

Dzieje edycji i tragicznych losów korespondencji emigracyjnej Joachima Lelewela (1786–1861), wybitnego polskiego historyka i bibliologa, są powszechnie znane.

Najwięcej zasług w udostępnieniu jej i włączeniu w naukowy obieg miała prof. Helena Więckowska, która przygotowała i wydała korpus – pięciu tomów plus tom indeksów korespondencji emigracyjnej Joachima Lelewela¹. Do końca swoich dni (zm. 10 IV 1984 r.) pracowała nad wydaniem szóstego (siódmego) tomu listów brukselskiego samotnika, tzw. listów rozproszonych i pojedynczych oraz bloku korespondencji numizmatycznej.

Helena Więckowska przekazała całą swoją spuściznę rękopiśmienną (naukową) i księgozbiór do zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi, której była dyrektorem w latach 1948–1969.

Wśród wielu papierów przekazała także materiały do wydania wspomnianego tu tomu. Jeszcze za życia powierzyła pieczę nad materiałami i prawa do przygotowania edycji do druku Andrzejowi F. Grabskiemu i Michałowi Kunie. Pracowali oni intensywnie nad odczytami listów, regestrami i aparatem krytycznym publikacji. Poczynili także starania o umieszczenie pozycji w planach wydawniczych Wydawnictwa Lubelskiego, ale z różnych powodów do ostatecznej realizacji tego wielkiego edytorskiego przedsięwzięcia nie doszło. Prezentacji zgromadzonych materiałów dokonał Michał Kuna w komunikacie wygłoszonym na sesji w Warszawie, zorganizowanej w stulecie śmierci Wybitnego Historyka (20–22 III 1986 r.) pt. „Joachim Lelewel. Księgoznawca – Bibliotekoznawca – Bibliograf”². Obecnie po śmierci Michała

¹ J. Andrzejewski, *Zasługi Heleny Więckowskiej w badaniach nad J. Lelewelem*, „Acta Universitatis Lodzianis” 1995, Folia librorum 6.

² M. Kuna, *O niedoszłym wydaniu siódmego tomu listów emigracyjnych Joachima Lelewela*. Komunikat nie opublikowany w materiałach z sesji, ze względu na niedostarczenie przez autora dla wydawcy maszynopisu swojego wystąpienia.

Kuny (8 VI 1994 r.) stopniowo papiery po nim wpływają do zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi. Trafił tu także korpus nie wydanej korespondencji emigracyjnej Joachima Lelewela.

O przydatności tego typu materiałów do badań księgoznawczych nie trzeba nikogo przekonywać, uzasadnił to już znakomicie Andrzej Kłossowski³.

Planowany scalony tom listów emigracyjnych Joachima Lelewela miałby obejmować następujące zespoły:

- A. Listy nie wydane (inedita);
- B. Przedruki pojedynczych listów i wzmianek rozproszonych po różnych wydawnictwach, pamiętnikach i czasopismach (dissoluta),
- C. Listy wydane w formie okrojonej, bez komentarzy, źle lub niedokładnie odczytane,
- D. Regestry listów emigracyjnych wydanych w zbiorze listów do rodzeństwa.

W sumie planowano wydać 273 listy.

Spróbujmy zatem przybliżyć nieco zawartość poszczególnych zespołów.

Wśród listów nie wydanych znajdują się dwa bloki obszerniejszej korespondencji oraz pojedyncze varia.

Największym zespołem listów nie wydanych są listy Joachima Lelewela do Ludwika F. J. Caingart de Saulcy z Metz, wybitnego numizmatyka belgijskiego, które obejmują okres od 13 V 1834 do 27 XII 1843 r. Autografy listów przechowywane są w Instytucie Francuskim w Paryżu (Institut de France) i jest ich w sumie 45.

Kolejny blok stanowi 37 listów Lelewela do Seweryna Gałęzowskiego, znakomitego chirurga i działacza emigracyjnego. Obejmują one okres od kwietnia 1852 do 6 lipca 1860 r. Autografy listów przechowywane są w Bibliotece Polskiej w Paryżu w spuściźnie po Czesławie Chowańcu (rps 488) i w tzw. Archiwum Gałęzowskiego (paczka 2)⁴.

Varia listów nie wydanych obejmują zarówno listy Polaków, jak i cudzoziemców, jest ich w sumie 47. Inedita te są listami do następujących adresatów (w nawiasach podajemy miejsce przechowywania autografów):

Listy polskie do:

- Konstantego Zalewskiego z 10 I 1832 r. (rps, Biblioteka Śląska);
- Karola Edwarda Wodzińskiego z 13 VI 1833 r. (rps, Biblioteka Wileńska);
- Ludwika Platera z 8 II 1839 r. (rps, Biblioteka Polska w Paryżu);

³ A. Kłossowski, *Listy emigracyjne Joachima Lelewela jako źródło do dziejów książki polskiej na obczyźnie*, [w:] Joachim Lelewel. Księgoznawca – Bibliotekarz – Bibliograf..., Warszawa 1993, s. 209–219.

⁴ Szesnaście z nich opublikowała K. Korzon, *Nieznane listy emigracyjne J. Lelewela do S. Gałęzowskiego*, „Ze skarbca kultury” 1980, z. 34, s. 7–39.

- Walerego Zwierkowskiego z czerwca 1840 r. (rps, Biblioteka Rapperswilska);
- Leonarda Chodźki z 24 V 1841 r. (rps, Biblioteka Rapperswilska);
- Jana Nepomucena Bobrowicza z 5 VII 1846 r. (rps, Biblioteka Wileńska);
- Ludwika Merzbacha 7 listów za okres 1 VIII 1853 do 1860 r. (rps, Biblioteka Polska w Paryżu);
- Eustachego Januszkiewicza z 16 XII 1853 r. (Biblioteka Ukraińskiej Akademii Nauk, Kijów);
- Teofila Januszewicza z 27 I 1854 r. (rps, Biblioteka Polska w Paryżu);
- Eleonory Heltmanowej z 22 III 1855 r. (rps, Biblioteka Ukraińskiej Akademii Nauk, Kijów);
- Aleksandra Wacława Maciejowskiego 2 listy z 25 V 1858 i 2 II 1860 r. (rps, Biblioteka Narodowa, Warszawa);
- Hermana Grota 3 listy z 15 III 1836, 25 II 1836 i 5 XI 1838 r. (rps, Biblioteka Uniwersytecka, Lipsk);
- Ludwika Pietkiewicza z 13 XI 1843 r. (bez autografu);
- Eustachego Januszkiewicza z 14 IV 1853 i 6 XII 1852 r. (bez autografu);
- oraz francuskie do:
 - Rady Miejskiej Brukseli 2 listy z 3 XI 1841 i 9 XI 1841 r. (rps, Archiv. de Bruxelles);
 - Henryka W. A. Gagern z 19 XI 1848 r. (rps, Biblioteka Ossolińskich);
 - R. Smitha z 19 XI 1844 r. (rps, Biblioteka Kórnicka);
 - Redaktora „France Nouvelle” po 1 V 1832 r. (rps, Biblioteka Śląska);
 - Adama Klewańskiego z 15 III 1831 r. (rps, Biblioteka Czartoryskich, Kraków);
 - A. C. Joberta z ok. 20 III 1833 r. (rps, Biblioteka Polska w Paryżu);
 - Dancoisne’a, syna, numizmatyka i notariusza 5 listów za okres 11 IV 1834 do 19 XII 1840 r. (rps, Biblioteka Narodowa, Paryż);
 - Charlesa Ducasa 2 listy z 26 VIII 1835 i 4 VIII 1839 r. (rps, Biblioteka Narodowa, Paryż);
 - Stefana Jana Cartier z 5 VI 1836 r. (rps, Biblioteka Narodowa, Paryż);
 - Lucien Jottranda z 30 I 1848 r. (rps, Biblioteka Narodowa, Warszawa);
 - Jana Fryderyka Weidhasa z 23 II 1849 r. (Biblioteka Narodowa, Paryż);
 - Dupont de D’Eure z 29 II 1848 r. (rps, papiery po Spilthornie w Gandawie);
 - Henryka Carnot z 29 II 1848 r. (rps, papiery po Spilthornie w Gandawie);
- Odezwa Joachima Lelewela do Ligi Pokoju w Anglii z 1846 r. (bez autografu);
- Braemta z 14 VII 1842 r. (bez autografu);

- Redaktora „National” z 18 X 1841 r. (bez autografu);
- Do Rządu Królewskiego w Stuttgarcie z 4 VII 1835 r. (Hauptstaatsarchiv Stuttgart).

Ta grupa listów nie publikowanych (inedita) obejmowałaby (w rezultacie) od 124 do 130 listów.

Zespół listów opublikowanych miał według pomysłu H. Więckowskiej, M. Kuny i A. F. Grabskiego obejmować trzy bloki większe oraz listy pojedyncze. Do większych zespołów zaliczali edytorzy: 30 listów do Tytusa Działyńskiego z lat 1842–1845; 28 listów do Karola Sienkiewicza z lat 1853–1859 i 24 listy do Konstantego Zalewskiego z lat 1831–1846. 20 listów pojedynczych adresowanych było do następujących: Fryderyka Bettmanna z 28 X 1831 r. i 18 I 1832 r. (rps, Biblioteka Uniwersytecka, Göttingen), Konstantego Zalewskiego z 26 I 1832 r. (rps, Biblioteka Jagiellońska, Kraków), Juliusza Sierwawskiego z 26 I 1832 r. (Biblioteka Jagiellońska, Kraków), Marcela Jeromina Rigollot z 30 VIII 1833 r. (rps, Biblioteka Narodowa, Paryż), Franciszka Bobińskiego z maja 1834 r. (Biblioteka Narodowa, Warszawa), Teofila Januszewicza z marca 1835 r. (Biblioteka Narodowa, Warszawa), Do Polaków w Portsmouth z 1 V 1835 r. (rps, Biblioteka Polska, Paryż), Jacques Boucher de Perthes z 25 XII 1835, 27 IV 1843 i 29 X 1845 r. (rps, prywatna kolekcja L. Aufrère), Beniamina Fillon z 22 VII 1850 r. (bez autografu), Zygmunta Szlettera z 26 VII 1851 r. (rps, Biblioteka Jagiellońska, Kraków), Narcyza Olizara z 16 VI 1854 r. (rps, Biblioteka Uniwersytecka, Lwów), Jana Konstantego Żupańskiego z 17 VII 1856 r. (bez autografu), Aleksandra Przeździeckiego z 17 III 1857 i VII 1860 r. (bez autografu), Wacława A. Maciejewskiego z 10 VI 1858, 1859 r. (rps, Archiwum PAN), Albina Węsierskiego z 15 II 1860 i 25 II 1860 r. (bez autografu), Stefana Kraszewskiego z maja 1860 r. (rps, Biblioteka Jagiellońska, Kraków)⁵.

Ostatnim zespołem planowanej edycji listów emigracyjnych Joachima Lelewela miały być 144 rejestry z listów emigracyjnych Lelewela do rodziny, które weszły do 2-tomowej edycji Żupańskiego, pominięte w powojennej edycji ze względów oszczędnościowych. Nie wykluczono także możliwości uwzględnienia (przedruku) listów w całości z dodaniem komentarza i aparatu krytycznego⁶.

Tak pomyślany blok listów emigracyjnych J. Lelewela stanowiłby poważne osiągnięcie na drodze scalania całej korespondencji emigracyjnej Lelewela w jeden korpus źródłowy, zaopatrzonej w jednolity aparat edytorski i poprawną interpretację (przypisy). Wydaje się, że nowy tom spotkałby się

⁵ Szczegółowa lokalizacja drukowanych listów znajduje się w dokumentacji omawianych materiałów.

⁶ J. Lelewel, *Listy. Oddział 1. Listy do rodzeństwa pisane*, t. 1–2, Poznań 1878, J. K. Żupański, s. 495 + 481.

z przychylnym przyjęciem polskich historyków, politologów i księgoznawców, gdyż ułatwiłby dotarcie do rozproszonych i trudno dostępnych tekstów. Nie bez znaczenia jest fakt, że planowany tom listów J. Lelewela trafiłby na czasy, w których obserwujemy wzmożone zainteresowanie i intensywne studia nad dziejami XIX-wiecznej polskiej myśli historycznej, księgoznawczej i dziejami kształtowania się idei państwowości polskiej.

Zaprezentowane wyżej materiały, zgromadzone w Bibliotece Uniwersyteckiej w Łodzi, wykazują wysoki stopień zaawansowania w pracach przygotowawczych do edycji bloku korespondencji Lelewela. Należy zatem apelować do łódzkich badaczy dzieła i życia Joachima Lelewela o podjęcie prac nad doprowadzeniem tego wspaniałego pomysłu edytorskiego do końca.

Jerzy Andrzejewski

ÜBER DEM SECHSTEN BAND DER EMIGRATIONS KORRESPONDENZ
JOACHIM LELEWELS

Dieser Artikel versucht, Untersuchungszustand der Edition der Emigrationskorrespondenz Joachim Lelewels zusammenfassen.

Die grösste Aufmerksamkeit wurde der Materialiensammlung gerichtet, die sich bisher in verschiedenen Manuskripten befand, jetzt wurde ober als letzter Band der Emigrationskorrespondenz Joachim Lelewels vorbereitet.